

राष्ट्रिय स्टार्टअप उद्यम नीति, २०८०

१. पृष्ठभूमि

सूचना प्रविधिको बढ्दो प्रयोग एवम् व्यवसायको क्षेत्रमा आएको सिर्जनशील सोचका कारण नयाँ तरिकाबाट व्यवसाय गर्ने उद्यमीको सङ्ख्यामा निरन्तर वृद्धि भइरहेको छ। स्टार्टअपमा आधारित उद्यमको थालनी गर्ने र सञ्चालनमा रहेको स्टार्टअपलाई स्तरोन्नति गर्न चाहने उद्यमीलाई आवश्यक ज्ञान, सिप र प्रविधिको सहयोग गर्नका साथै वित्तीय पहुँच बढाइ स्टार्टअप अनुकूल वातावरण विकास गर्नु जरुरी छ। उपर्युक्त पृष्ठभूमिमा स्टार्टअप प्रवर्धनका लागि विद्यमान नीतिगत रिक्तता पूरा गर्न स्टार्टअपसम्बन्धी राष्ट्रिय नीति तर्जुमा गरिएको छ। नीतिको कार्यन्वयनमार्फत सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहको आआफ्नो कार्यक्षेत्रमा स्टार्टअप उद्यम अनुकूल वातावरण निर्माण गरी अर्थतन्त्रमा योगदान दिन राष्ट्रिय स्टार्टअप उद्यम नीति, २०८० जारी गरिएको छ।

२. विगतका प्रयास

पन्ध्रौँ आवधिक योजना (२०७६/७७-२०८०/८१) ले स्टार्टअप व्यवसायमा संलग्न हुने युवा उद्यमीलाई व्यवसाय सुरुवात गर्न आवश्यक प्रविधि एवम् ज्ञान र सिप उपलब्ध गराउनुको साथै सहूलियतपूर्ण कर्जा प्रवाह गरी वित्तीय पहुँच सुनिश्चित गर्ने कुरामा जोड दिएको छ। स्टार्टअप व्यवसायको प्रवर्धन गर्न आर्थिक वर्ष २०७६/७७ देखि युवा उद्यमीहरूलाई परियोजना धितोमा सहूलियतपूर्ण कर्जा प्रवाह गर्ने कार्यक्रम सुरुवात गरिएको छ। तीन तहका सरकार र निजीक्षेत्रबाट समेत नवीनतम ज्ञान, सिप र क्षमता भएका युवाहरूलाई व्यवसाय सञ्चालन गर्न पुँजी र प्रविधि सहयोग हुँदै आएको छ।

३. वर्तमान अवस्था

स्टार्टअप उद्यमले उल्लेख्य मात्रामा रोजगारी सिर्जना गर्नुको साथै अर्थतन्त्रमा महत्त्वपूर्ण योगदान दिएको छ। विश्वका सबैभन्दा ठुला कम्पनीमध्ये सूचना प्रविधि सम्बद्ध कम्पनी भएको तथ्यबाट स्टार्टअप प्रवर्धनमा प्रविधिको महत्त्व स्वयं स्पष्ट हुन्छ। स्टार्टअपका क्षेत्रमा एसियाली राष्ट्रले पनि निकै छिटो प्रगति गरिरहेका छन्।

इन्टरनेट र स्मार्टफोनको प्रयोग एवम् विस्तारले नवउद्यमीहरूको ज्ञान र सूचनामा पहुँच, उद्यमशीलताप्रतिको चाख र आकर्षण तीव्र रूपमा वृद्धि भएको छ। विशेषतः विश्वव्यापीकरणको प्रभावस्वरूप प्रविधिको विकास र नवप्रवर्तनकारी परिवर्तनबाट युवालाई उद्यम व्यवसाय सुरु गर्न प्रेरणा मिलेको छ। विश्वव्यापी रूपमा उद्यमशीलता प्रवर्धनका क्षेत्रमा विकसित नवीनतम उपलब्धिलाई प्रयोग गर्न नेपाली युवा पनि सक्षम र उत्प्रेरित छन्। स्टार्टअप व्यवसायमा स्वपुँजी वा ऋणमा लगानी गर्न केही मात्रामा भएपनि भेन्चर क्यापिटल, प्राइभेट इक्विटी तथा इन्भेष्टमेन्ट कम्पनीहरू स्थापित भएका छन्।

सरकारी तवरबाट स्टार्टअप व्यवसायलाई प्रवर्धन गर्न नेपाल सरकारका विभिन्न निकायमार्फत स्टार्टअपसम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन भइरहेका छन्।

४. समस्या, चुनौती र अवसर

स्टार्टअप व्यवसायलाई सहजीकरण तथा नियमन गर्न कानूनको अभाव, स्टार्टअपको अवधारणा एवम् बुझाइमा अस्पष्टता, सम्भाव्य लगानीकर्ताको न्यून उपस्थिति, सरकार तथा अन्य सरोकारवालाबाट प्राप्त हुनुपर्ने छुट, सुविधा, सहूलियत र प्रोत्साहनको कमीलगायतका कारणले स्टार्टअप व्यवसायलाई अपेक्षित रूपमा प्रवर्धन गर्न सकिएको छैन। सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहबाट उद्यमीको नवप्रवर्तनकारी सोचलाई प्रवर्धन गर्न सञ्चालित कार्यक्रम एकीकृत एवम् प्रभावकारी तरिकाले सञ्चालन हुन नसक्नु, सरकारले घोषणा गरेको प्रतिस्पर्धी कोष (Challenge Fund) कार्यान्वयनमा आउन नसक्नु, व्यवसाय सुरु गर्न बिउ पुँजी (Seed Money) कम हुनु एवम् उद्यम संवर्धन केन्द्र (Business Incubation Centre) संस्थागत हुन नसक्नुले स्टार्टअप व्यवसायले अपेक्षित गति लिन सकेको छैन।

स्टार्टअप उद्यमीलाई नवीन प्रविधि तथा बजार मूल्य शृङ्खलासँग आबद्ध गराउन सकिएको छैन। स्टार्टअप पर्यावरण (Startup Ecosystem) का लागि अत्यावश्यक हुने प्रशिक्षक (Mentor), उद्यम संवर्धक (Business Incubator), गतिप्रदायक (Accelerator), लगानीकर्ता र स्टार्टअपबिच आपसी समन्वय र साझेदारीको कमी रहेको छ। बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाबाट कर्जा प्राप्त गर्न लामो र झन्झटिलो प्रक्रिया, अचल सम्पत्ति धितो राख्नु पर्ने व्यवस्था एवम् उच्च व्याजदर स्टार्टअपका लागि बाधक हुने गरेको छ। मुलुकले सङ्घीय शासन प्रणाली अवलम्बन गरेपश्चात् उद्योग तथा व्यवसाय दर्ता प्रदेश र स्थानीय तहमा समेत हुनु, कानून र संस्थागत संरचनाहरूको स्थायी प्रबन्ध हुनु, वित्तीय क्षेत्रको दायरा फराकिलो हुनु, उद्यम र रोजगारी सिर्जना सरकारको उच्च प्राथमिकतामा पर्नु, औद्योगिक पूर्वाधारको विकास र विस्तार हुनुकासाथै युवा जनशक्ति प्रविधिमैत्री भएको कारण स्टार्टअप उद्यम प्रवर्धनको सम्भावना उच्च रहेको छ।

५. नीतिको आवश्यकता

सिर्जनशील व्यक्तिको नवीन सोच र अवधारणालाई स्टार्टअप उद्यम व्यवसायमा रूपान्तरण गर्ने सम्बन्धमा नेपाल सरकारको आवधिक योजनाले राखेका उद्देश्य, वार्षिक नीति कार्यक्रम र बजेटमार्फत घोषणा भएका कार्यक्रमलाई कार्यान्वयन गर्न स्पष्ट मार्गदर्शनको आवश्यकता महसुस भएको छ। तीनै तहका सरकार र निजी क्षेत्रबाट विभिन्न रूपमा सञ्चालित स्टार्टअप कार्यक्रमहरूलाई व्यवस्थित गरी उद्यमशीलता प्रवर्धन गर्दै उत्पादन वृद्धि तथा रोजगारी सिर्जना गर्नु आवश्यक छ। आर्थिक विकासका क्रियाकलापमा अभिवृद्धि गरी दिगो र उत्थानशील अर्थतन्त्र निर्माणमा योगदान पुऱ्याउन स्टार्टअप उद्यमसम्बन्धी छुट्टै नीति आवश्यक हुन पुगेको छ।

६. दूरदृष्टि

नवप्रवर्तनकारी एवम् सिर्जनशील सोचमार्फत उद्यमशीलता विकास।

७. लक्ष्य

उद्यमशीलताको माध्यमबाट उत्पादन एवम् रोजगारीका अवसर सिर्जना गर्ने।

८. उद्देश्य

यस नीतिका उद्देश्य देहायबमोजिम रहेका छन्:

- ८.१. स्टार्टअप पर्यावरणको निर्माण गरी रोजगारी सिर्जनामार्फत उत्पादन वृद्धि गर्नु,
- ८.२. स्वदेशी तथा विदेशी लगानीमा स्टार्टअप उद्यमको स्थापना तथा सञ्चालनलाई प्रोत्साहित गर्नु,
- ८.३. नवप्रवर्तनमार्फत उद्यमशीलताको विकास गर्न साझेदारी प्रवर्धन गर्नु,
- ८.४. स्टार्टअप उद्यमलाई बढावा दिन वित्तीय प्रोत्साहन तथा पहुँच अभिवृद्धि गर्नु।

९. नीति

माथिका उद्देश्यहरू प्राप्तिका लागि देहायबमोजिमका नीतिहरू अवलम्बन गरिनेछ्न्:

- ९.१. स्टार्टअपको पर्यावरण निर्माणको लागि कानूनी, संस्थागत तथा अन्य आवश्यक पूर्वाधार तयार गर्ने। (उद्देश्य ८.१ सँग सम्बन्धित)
- ९.२. स्टार्टअपमा आधारित उद्यमशीलता विकास गरी रोजगारी सिर्जनामार्फत उत्पादन वृद्धि गर्ने। (उद्देश्य ८.१ सँग सम्बन्धित)
- ९.३. स्टार्टअप उद्यमको प्रवर्धनको लागि स्वदेशी तथा विदेशी लगानीलाई प्रोत्साहित गर्ने। (उद्देश्य ८.२ सँग सम्बन्धित)
- ९.४. स्टार्टअप उद्यमको विकासको लागि तीन तहका सरकार, प्राज्ञिक संस्था तथा निजी क्षेत्रबिच सहकार्य गर्ने। (उद्देश्य ८.३ सँग सम्बन्धित)
- ९.५. स्टार्टअप उद्यमलाई प्रतिस्पर्धी तथा सबल बनाउन वित्तीय औजारहरूको उपयोग गर्ने। (उद्देश्य ८.४ सँग सम्बन्धित)
- ९.६. स्टार्टअप उद्यमको विकास गर्न आवश्यक पर्ने स्रोत सुनिश्चितताको लागि छुट्टै कोषको व्यवस्था गर्ने। (उद्देश्य ८.४ सँग सम्बन्धित)

१०. रणनीति

१०.१ स्टार्टअपको पर्यावरण निर्माणको लागि कानूनी, संस्थागत तथा अन्य आवश्यक पूर्वाधार तयार गर्ने।

१०.१.१ औद्योगिक व्यवसायसँग सम्बन्धित विद्यमान कानूनहरूलाई स्टार्टअप उद्यम व्यवसायमैत्री हुने गरी संशोधन र नयाँ कानून तर्जुमा गरिनेछ।

१०.१.२ स्टार्टअप उद्यम व्यवसाय प्रवर्धन गर्न संस्थागत व्यवस्था र आवश्यक पूर्वाधार विकास गरिनेछ।

१०.२ स्टार्टअपमा आधारित उद्यमशीलता विकास गरी रोजगारी सिर्जनामार्फत उत्पादन वृद्धि गर्ने।

१०.२.१ स्टार्टअप पर्यावरण निर्माण गर्न उद्यम संवर्धन केन्द्र, गतिप्रदायक कार्यक्रमको सञ्चालन, स्रोत व्यक्ति, प्रशिक्षकको आपूर्ति र क्षमता विकासमा सहजीकरण गरिनेछ।

१०.२.२ स्टार्टअप उद्यमलाई प्रवर्धन गर्न क्षेत्रीय र अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा भएका अध्ययन, अनुसन्धान र असल अभ्यासलाई आन्तरिकीकरण गरिनेछ।

१०.२.३ स्टार्टअप उद्यमको प्रवर्धन गरी देशभित्रै रोजगारीका अवसर सिर्जना गरिनेछ।

१०.३ स्टार्टअप उद्यमको प्रवर्धनको लागि स्वदेशी तथा विदेशी लगानीलाई प्रोत्साहित गर्ने।

१०.३.१ स्टार्टअप उद्यम प्रवर्धन गर्न प्रत्यक्ष विदेशी लगानी र गैरआवासीय नेपालीको लगानी आकर्षित गर्नुका साथै यस्ता उद्यमलाई पुँजी बजारमा प्रवेशका लागि सहज गराउन सम्बन्धित कानूनमा परिमार्जन गरिनेछ।

१०.४ स्टार्टअप उद्यमको विकासको लागि तीन तहका सरकार, प्राज्ञिक संस्था तथा निजी क्षेत्रबिच सहकार्य गर्ने।

१०.४.१ सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह, निजी क्षेत्र, वित्तीय संस्था, विश्वविद्यालय, उद्यम संवर्धन केन्द्रलगायतका संस्थाद्वारा सञ्चालित नवप्रवर्तन कार्यक्रमहरूबिच आपसी समन्वय, सहयोग, सहकार्य र साझेदारी विकास गरिनेछ।

१०.५ स्टार्टअप उद्यमलाई प्रतिस्पर्धी तथा सबल बनाउन वित्तीय औजारहरूको उपयोग गर्ने।

१०.५.१ स्टार्टअप उद्यम प्रवर्धन गर्न कर छुट, बिउ पुँजीको व्यवस्था, सहुलियतपूर्ण ऋण, निर्यातमा नगद अनुदान, प्राविधिक सहयोगलगायतका वित्तीय तथा गैरवित्तीय सुविधा उपलब्ध गराइनेछ।

१०.६ स्टार्टअप उद्यमको विकास गर्न आवश्यक पर्ने स्रोत सुनिश्चितताको लागि छुट्टै कोषको व्यवस्था गर्ने।

१०.६.१ स्टार्टअप उद्यम गर्ने उद्यमीहरूलाई वित्तीय सहयोग गर्ने उद्देश्यले “नेपाल स्टार्टअप कोष” नामको एक छुट्टै कोषको व्यवस्था गरिनेछ।

११. कार्यनीति

११.१ औद्योगिक व्यवसायसँग सम्बन्धित विद्यमान कानूनहरूलाई स्टार्टअप उद्यम व्यवसायमैत्री हुने गरी संशोधन र नयाँ कानून तर्जुमा गरिनेछ।

११.१.१ स्टार्टअप उद्यमसम्बन्धी व्यवस्थालाई विद्यमान औद्योगिक व्यवसाय कानूनमा समावेश गरिनेछ।

- ११.१.२ स्टार्टअपमा लगानी बढाउन व्यवसाय दर्ता र बहिर्गमनलाई सरल एवम् सहज हुने गरी कानूनमा परिमार्जन गरिनेछ।
- ११.१.३ प्राइभेट इक्विटी फण्ड, भेञ्चर क्यापिटल र क्राउड फण्डिङबाट स्टार्टअप व्यवसायमा लगानीको अनुकूल वातावरण निर्माण गर्न प्रचलित कानूनमा परिमार्जन गरिनेछ।
- ११.१.४ स्टार्टअप व्यवसायले पुँजी बजारबाट प्राथमिक सेयर निष्कासन गर्न पूरा गर्नुपर्ने सर्तमा सहज हुने गरी धितोपत्र ऐनलगायतका अन्य सम्बद्ध कानूनमा आवश्यक व्यवस्था गरिनेछ।
- ११.२ स्टार्टअप उद्यम व्यवसाय प्रवर्धन गर्न संस्थागत व्यवस्था र आवश्यक पूर्वाधार विकास गरिनेछ।
- ११.२.१ स्टार्टअप उद्यमलाई प्रवर्धन गर्न नवप्रवर्तन केन्द्र (Innovation Center) सञ्चालन तथा उद्यमशीलता प्रवर्धन कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ।
- ११.२.२ सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तहमा स्टार्टअप उद्यमको दर्ता, नवीकरण, स्तरोन्नति, एकीकरण, खारेजी, एवम् नियमन गर्न आवश्यक संस्थागत क्षमता विकास गरिनेछ।
- ११.२.३ स्टार्टअपसम्बन्धी कार्यलाई प्रवर्धन गर्न छुट्टै 'स्टार्टअप नेपाल' नामक पोर्टल विकास गरिनेछ। पोर्टलमार्फत तीन तहका सरकार, प्राज्ञिक संस्था, विश्वविद्यालय र निजी क्षेत्रबाट सञ्चालित स्टार्टअप कार्यक्रमसँग तादात्म्यता हुने गरी स्टार्टअप उद्यमीलाई अनलाइन सेवा उपलब्ध गराइनेछ।
- ११.२.४ स्टार्टअप व्यवसायलाई औद्योगिक ग्राम, औद्योगिक क्षेत्र, विशेष आर्थिक क्षेत्र तथा अन्य सम्भाव्य क्षेत्रमा जग्गा र पूर्वाधार संरचना उपलब्ध गराउन प्राथमिकता दिइनेछ।
- ११.३ स्टार्टअप पर्यावरण निर्माण गर्न उद्यम संवर्धन केन्द्र, गतिप्रदायक कार्यक्रमको सञ्चालन, स्रोत व्यक्ति, प्रशिक्षकको आपूर्ति र क्षमता विकासमा सहजीकरण गरिनेछ।
- ११.३.१ उद्यम संवर्धन केन्द्रको स्थापना, पूर्वाधार विकास, वित्तीय सहयोग, व्यवस्थापन र क्षमता विकासमा आवश्यक समन्वय, सहयोग र सहजीकरण गरिनेछ।
- ११.३.२ स्टार्टअपको स्तरोन्नतिका लागि गतिप्रदायक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ।
- ११.३.३ स्टार्टअप पर्यावरण निर्माण गर्न स्वदेशी तथा विदेशी ठुला कम्पनी, विश्वविद्यालय, वित्तीय स्रोत प्रवाह गर्ने संस्था, सेवा प्रदायक, अनुसन्धानमूलक संस्था, व्यावसायिक तथा सहयोगी संस्थाविच समन्वय र सहकार्यका लागि सहजीकरण गरिनेछ।
- ११.३.४ स्टार्टअप पर्यावरणलाई प्रभावकारी बनाउन स्रोत व्यवस्थापन, प्रशिक्षकको आपूर्ति र क्षमता विकासमा सहयोग र सहजीकरण गरिनेछ।
- ११.४ स्टार्टअप उद्यमलाई प्रवर्धन गर्न क्षेत्रीय र अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा भएका अध्ययन, अनुसन्धान र असल अभ्यासलाई आन्तरिकीकरण गरिनेछ।

- ११.४.१ स्टार्टअप उद्यम व्यवसायलाई प्रवर्धन गर्न राष्ट्रिय, क्षेत्रीय र अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा स्थापित असल अभ्यासबाट लाभ लिन अध्ययन एवम् अनुसन्धान गरिनेछ।
- ११.४.२ नेपाल र अन्य देशका स्टार्टअप उद्यमविचमा पारस्परिक सम्बन्ध विकासका लागि उपलब्ध ज्ञान, सिप, प्रविधि र अनुभवको आदानप्रदान गर्न द्विपक्षीय, क्षेत्रीय एवम् बहुपक्षीय संवाद तथा अन्तरक्रिया कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ।
- ११.४.३ राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रियस्तरमा आयोजना हुने स्टार्टअप उद्यमसम्बन्धी कार्यक्रममा स्टार्टअप उद्यमीको सहभागितालाई प्रोत्साहन गरिनेछ।
- ११.५ स्टार्टअप उद्यमको प्रवर्धन गरी देशभित्रै रोजगारीका अवसर सिर्जना गरिनेछ।**
- ११.५.१ स्टार्टअप उद्यमको प्रवर्धन गरी रोजगारीको अवसर विस्तार गरिनेछ। धेरै रोजगारी सिर्जना गर्ने र स्तरोन्नति हुन सक्ने सम्भावना भएका व्यवसायलाई प्रोत्साहन गरिनेछ।
- ११.५.२ वैदेशिक रोजगारीबाट फर्केका युवाको सिप, क्षमता, पुँजी तथा व्यावसायिकताको प्रयोग गरी रोजगारीका थप अवसर सिर्जना गर्न प्रेरित गरिनेछ।
- ११.५.३ सूचना प्रविधि विकास र उपयोगमा सहूलियत एवम् प्रोत्साहन प्रदान गरिनेछ।
- ११.५.४ विश्वविद्यालयबाट स्नातक गरेका विद्यार्थीलाई स्टार्टअप उद्यमको स्थापना एवम् सञ्चालनमा प्रोत्साहित गरी युवा स्वरोजगारी प्रवर्धन गरिनेछ।
- ११.६ स्टार्टअप उद्यम प्रवर्धन गर्न प्रत्यक्ष विदेशी लगानी र गैरआवासीय नेपालीको लगानी आकर्षित गर्नुका साथै यस्ता उद्यमलाई पुँजी बजारमा प्रवेशका लागि सहज गराउन सम्बन्धित कानूनमा परिमार्जन गरिनेछ।**
- ११.६.१ स्टार्टअप उद्यममा प्रत्यक्ष वैदेशिक लगानीलाई अभिवृद्धि गर्न हाल कायम रहेको लगानीको न्यूनतम सीमाको पुनरावलोकन गरिनेछ।
- ११.६.२ स्टार्टअप उद्यम असफल भइ दामासाही वा विघटन हुने अवस्थामा भेञ्चर क्यापिटल, प्राइभेट इक्विटी तथा इन्भेष्टमेन्ट कम्पनीको लगानीको सुरक्षित व्यवस्थापनको लागि क्रेडिट ग्यारेण्टी योजना सञ्चालनमा ल्याइनेछ।
- ११.६.३ स्टार्टअप उद्योगमा लगानी गर्ने प्राइभेट इक्विटी फण्डलाई पुँजी बजारमा प्रवेश गर्न अनुमति दिने सर्त तथा प्रक्रियामा सरलीकरण गरिनेछ।
- ११.६.४ प्राइभेट इक्विटी र भेन्चर क्यापिटलका हकमा एक पटक नेपालमा लगानी गर्न स्वीकृति प्राप्त भइ विदेशी लगानीबाट आर्जित रकमबाट स्टार्टअप व्यवसायमा पुनःलगानी गर्दा विदेशी लगानीको सीमा आकर्षित नहुने र स्वीकृति आवश्यक नपर्ने कानूनी व्यवस्था गरिनेछ।

- ११.७ सङ्घ, प्रदेश र स्थानीय तह, निजी क्षेत्र, वित्तीय संस्था, विश्वविद्यालय, उद्यम संवर्धन केन्द्रलगायतका संस्थाद्वारा सञ्चालित नवप्रवर्तन कार्यक्रमहरूबिच आपसी समन्वय, सहयोग, सहकार्य र साझेदारी विकास गरिनेछ।
- ११.७.१ सङ्घ, प्रदेश एवम् स्थानीय तहमा निजीक्षेत्र, प्राज्ञिक संस्था, विश्वविद्यालय र अनुसन्धान संस्थाको लागत साझेदारी हुने गरी उद्यम संवर्धन केन्द्र सञ्चालन गरिनेछ।
- ११.७.२ तीन तहका सरकारबिच स्टार्टअप उद्यम व्यवसाय प्रवर्धनका लागि स्रोत व्यवस्थापन, क्षमता विकास तथा बजार पहुँच विस्तारमा समन्वय, सहकार्य र साझेदारी विकास गरिनेछ।
- ११.७.३ स्टार्टअप उद्यम गर्न चाहने सम्भावित उद्यमी र स्टार्टअपमा सफलता हासिल गरिसकेका उद्यमीबिच असल अभ्यास, ज्ञान र अनुभवको आदानप्रदान कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ।
- ११.७.४ सफल स्टार्टअप उद्यमी, स्टार्टअप पर्यावरण विकासमा अतुलनीय योगदान पुऱ्याउने व्यक्ति, उत्कृष्ट उद्यम संवर्धन केन्द्र, गतिप्रदायक र प्रशिक्षकलाई प्रोत्साहन गरिनेछ।
- ११.७.५ स्टार्टअप उद्यमको प्रवर्धनका लागि स्टार्टअप तथा उद्यम संवर्धन केन्द्रसम्बन्धी कार्यमा संलग्न सरकारी निकाय, प्राज्ञिक संस्था, विश्वविद्यालय र अनुसन्धान तथा विकासमा संलग्न संस्थाबिच सिकाइ आदानप्रदान गर्न सञ्जाल निर्माण गरिनेछ।
- ११.८ स्टार्टअप उद्यम प्रवर्धन गर्न कर छुट, बिउ पुँजीको व्यवस्था, सहुलियतपूर्ण ऋण, निर्यातमा नगद अनुदान, प्राविधिक सहयोगलगायतका वित्तीय तथा गैरवित्तीय सुविधा उपलब्ध गराइनेछ।
- ११.८.१ स्टार्टअप उद्यमीलाई प्रदान गरिने छुट, सुविधा, सहुलियत र प्रोत्साहनका सम्बन्धमा स्पष्ट कानूनी व्यवस्था गरिनेछ।
- ११.८.२ विद्यमान स्टार्टअपको कारोबारलाई स्तरोन्नति गरी व्यवसायको विकास र विस्तार गर्न पूर्वाधार विकास र वित्तीय सहयोग उपलब्ध गराइनेछ।
- ११.८.३ स्टार्टअप उद्यमको दर्ता, नवीकरण एवम् औद्योगिक सम्पत्तिको दर्तामा लाग्ने शुल्क तथा दस्तुरमा छुट दिइनेछ।
- ११.८.४ स्टार्टअप उद्यमको संस्थापकका साथै एन्जल इन्भेष्टर, भेन्चर क्यापिटल र इक्विटी इन्भेष्टरले लगानी सुरु गरेको मितिदेखि बढीमा पाँच वर्षसम्म आफ्नो नामको सेयर विक्री गर्न चाहेमा यस्तो सेयर विक्री गर्दा भुक्तानी गर्नुपर्ने पुँजीगत लाभकर छुटका लागि कानूनमा सुधार गरिनेछ।
- ११.८.५ स्टार्टअप उद्यम प्रवर्धन गर्न बिउ पुँजी, जनशक्ति विकास, परामर्श तथा प्रविधि सहयोग, सहुलियतपूर्ण ऋण, निर्यातमा नगद अनुदानलगायत अन्य उद्यमलाई प्रदान गरेका सहुलियत तथा सुविधा उपलब्ध गराइनेछ।
- ११.८.६ स्टार्टअप उद्यम स्थापना भएको दश वर्षसम्म आयकरमा छुट दिने व्यवस्था गरिनेछ।

११.८.७ स्टार्टअप व्यवसायमा सहज रूपमा वित्तीय स्रोतको प्रबन्ध गर्न बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाबाट सहूलियतपूर्ण व्याजदरमा कर्जा उपलब्ध गराउने व्यवस्थाका साथै बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाबाट प्रवाह हुने कर्जाको निश्चित प्रतिशत स्टार्टअप उद्यममा लगानी गर्न आवश्यक व्यवस्था मिलाइनेछ।

११.९ स्टार्टअप उद्यम गर्ने उद्यमीहरूलाई वित्तीय सहयोग गर्ने उद्देश्यले “नेपाल स्टार्टअप कोष” नामको एक छुट्टै कोषको व्यवस्था गरिनेछ।

११.९.१ नेपाल सरकारले सङ्घीय तहमा स्टार्टअप उद्यमीलाई वित्तीय सहयोग गर्ने उद्देश्यले “नेपाल स्टार्टअप कोष” नामक एक छुट्टै कोषको व्यवस्था गर्नेछ।

११.९.२ नेपाल स्टार्टअप कोषबाट स्टार्टअप उद्यमलाई परियोजना धितोमा सहूलियतपूर्ण स्टार्टअप कर्जा उपलब्ध गराइनेछ। सङ्घीय सरकार एवम् विकास साझेदारबाट स्टार्टअपको प्रवर्धन र विकासका लागि गरिने लगानी “नेपाल स्टार्टअप कोष” मार्फत एकद्वार प्रणालीबाट गर्नुपर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ।

११.९.३ प्रतिस्पर्धाका आधारमा सम्भाव्य स्टार्टअप उद्यमी व्यवसायीले पेस गरेको परियोजना प्रस्तावमा नवप्रवर्तनकारी सोच, व्यवसायको तीव्र वृद्धि वा विस्तारको सम्भाव्यता, उत्पादन हुने वस्तु तथा सेवाको गुणस्तर र बजार पहुँच विषयको व्यावसायिक परीक्षण गर्न आवश्यक पर्ने निश्चित प्रतिशत रकम स्टार्टअप कोषबाट उपलब्ध गराइनेछ।

११.९.४ प्रचलित औद्योगिक व्यवसाय ऐनमा तोकेबमोजिमका उद्योगले हरेक आर्थिक वर्ष आर्जन गरेको खुद मुनाफाबाट संस्थागत सामाजिक उत्तरदायित्व वहनका लागि गर्नुपर्ने खर्चको क्षेत्र निर्धारण गर्दा स्टार्टअप कोषलाईसमेत समावेश गरिनेछ।

११.९.५ प्रदेश सरकार र स्थानीय तहले आआफ्नो कार्यक्षेत्रमा स्टार्टअप कोष स्थापना गरी स्टार्टअप उद्यम संवर्धन कार्यक्रम सञ्चालन गर्न सक्नेछन्।

१२. संस्थागत व्यवस्था

१२.१. नेपाल स्टार्टअप परिषद्

स्टार्टअप उद्यमको प्रवर्द्धन तथा विकास गर्न, स्टार्टअप उद्यम सञ्चालनमा देखिएका समस्या समाधान सहित स्टार्टअपको अवधारणालाई नवउद्यमी र युवा वर्गमा स्थापित गर्न समन्वय र सहजीकरणका लागि उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रीको अध्यक्षतामा नेपाल स्टार्टअप परिषद् रहनेछः-

(क) मन्त्री, उद्योग वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय

अध्यक्ष

(ख) सदस्य, राष्ट्रिय योजना आयोग (उद्योग क्षेत्र हेर्ने)

सदस्य

(ग) गभर्नर, नेपाल राष्ट्र बैंक	सदस्य
(घ) सचिव, उद्योग वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय (उद्योग हेर्ने)	सदस्य
(ङ) सचिव, अर्थ मन्त्रालय	सदस्य
(च) सचिव, कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय	सदस्य
(छ) सचिव, शिक्षा, विज्ञान तथा प्रविधि मन्त्रालय	सदस्य
(ज) सचिव, श्रम, रोजगार तथा सामाजिक सुरक्षा मन्त्रालय	सदस्य
(झ) सचिव, युवा तथा खेलकुद मन्त्रालय	सदस्य
(ञ) सचिव, वन तथा वातावरण मन्त्रालय	सदस्य
(ट) प्रदेश सचिव, सातै प्रदेश सरकारको उद्योग क्षेत्र हेर्ने मन्त्रालय	सदस्य
(ठ) अध्यक्ष, नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ	सदस्य
(ड) अध्यक्ष, नेपाल उद्योग परिसंघ	सदस्य
(ण) अध्यक्ष, नेपाल घरेलु तथा साना उद्योग महासंघ	सदस्य
(त) अध्यक्ष, महिला उद्यमी महासंघ नेपाल	सदस्य
(थ) स्टार्टअप तथा उद्यमशीलता क्षेत्रमा क्रियाशील व्यक्तिहरू मध्ये मन्त्रालयले मनोनयन गरेका एक जना महिला सहित विज्ञ दुई जना	सदस्य
(द) महाशाखा प्रमुख, औद्योगिक तथा लगानी प्रवर्द्धन महाशाखा, उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय	सदस्य
(ध) कार्यकारी प्रमुख, औद्योगिक व्यवसाय विकास प्रतिष्ठान	सदस्य सचिव

१२. २ नेपाल स्टार्टअप परिषद् सम्बन्धी अन्य व्यवस्था

- (क) परिषदले आवश्यक देखेमा सम्बन्धित विषय विज्ञ, प्राज्ञिक संस्थाको प्रतिनिधि, निजी क्षेत्रका अन्य संस्था, नेपाल सरकार वा प्रदेश सरकारको कुनै पदाधिकारी वा अधिकृत कर्मचारीलाई समितिको बैठकमा आमन्त्रण गर्न सक्नेछ।

- (ख) परिषद्को बैठक आवश्यकता अनुसार जुनसुकै वखत बस्न सक्नेछ।
- (ग) परिषद्को सदस्य सचिवले समितिको अध्यक्षसँग परामर्श गरी बैठकमा पेश हुने कार्यसूची निर्धारण गरी सोको जानकारी बैठक बस्नु भन्दा कम्तीमा चौबीस घण्टा अगावै सबै सदस्यलाई उपलब्ध गराउनु पर्नेछ।
- (घ) परिषद्को बैठकमा निर्णयको लागि पेश हुने कुनै कार्यसूचीको सम्बन्धमा कुनै सदस्यको निजी सरोकार वा स्वार्थ रहेको भएमा त्यस्तो कार्यसूचीका सम्बन्धमा हुने निर्णय प्रक्रियामा निजले भाग लिन हुँदैन।
- (ङ) परिषदले स्टार्टअप सम्बन्धी कुनै खास विषयमा अध्ययन अनुसन्धान तथा विशेष प्रयोजनका लागि विज्ञहरु समेत रहने गरी सदस्यहरु मध्येबाट आवश्यकता अनुसार समिति/उपसमिति गठन गर्न सक्नेछ।
- (च) परिषदले गरेका निर्णय अध्यक्ष र सदस्य सचिवले प्रमाणित गरी राख्नु पर्नेछ।
- (छ) परिषद्को सचिवालय औद्योगिक व्यवसाय विकास प्रतिष्ठानको केन्द्रिय कार्यालय, काठमाण्डौमा रहनेछ।
- (ज) परिषद्को बैठक सम्बन्धी अन्य कार्यविधि परिषद आफैले निर्धारण गरे बमोजिम हुनेछ।

१२.३. नेपाल स्टार्टअप परिषद्को काम, कर्तव्य र अधिकार

नेपाल स्टार्टअप परिषद्को काम, कर्तव्य र अधिकार देहाय बमोजिम हुनेछ:-

- १क० स्टार्टअप उद्यम सम्बन्धी नीतिको समीक्षा, पुनरावलोकन, समयानुकूल सुधार, ऐन नियमहरुको तर्जुमा गर्न मन्त्रालय समक्ष सिफारिस गर्ने एवं कार्यान्वयनमा नीतिगत सहजीकरण र मार्गनिर्देशन गर्ने,
- १ख० स्टार्टअप नीतिको कार्यान्वयनमा प्रभावकारिता अभिवृद्धि गर्न सरोकारवालाबीच समन्वय, सहजीकरण र सहयोग वृद्धि गर्ने,
- (ग) स्टार्टअप सम्बन्धी कार्य गर्ने निकायलाई स्टार्टअपका विभिन्न क्षेत्र/उपक्षेत्रहरुमा लक्ष्य तोकिदिने, सो उपर समिक्षा गर्ने गराउने र सो क्षेत्रको समग्र मूल्यांकन तथा लेखाजोखा गरी नेपाल सरकारलाई सुझाव प्रदान गर्ने,
- (घ) नेपाल स्टार्टअप कोषको सञ्चालनका लागि स्रोतको परिचालन गर्ने,
- (ङ) स्टार्टअप सम्बन्धी अन्य आवश्यक कार्य गर्ने।

१२.४. नेपाल स्टार्टअप बोर्ड यस नीतिको समग्र उद्देश्य प्राप्तिका लागि आवश्यक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न, स्टार्टअप अनुकूल पर्यावरण निर्माण गर्न र नवप्रवर्तनलाई प्रोत्साहन गर्न राष्ट्रियस्तरमा देहायवमोजिमको नेपाल स्टार्टअप बोर्ड रहनेछः

- (क) कार्यकारी प्रमुख, औद्योगिक व्यवसाय विकास प्रतिष्ठान -संयोजक
- (ख) उपनिर्देशक, नेपाल राष्ट्र बैङ्क -सदस्य
- (ग) स्टार्टअप क्षेत्रमा काम गर्ने संस्थाबाट प्रतिनिधित्व हुने गरी बोर्डले मनोनयन गरेको कम्तिमा एकजना महिलासहित दुई जना -सदस्य
- (घ) बोर्डबाट मनोनयन भएवमोजिम वाणिज्य बैङ्कबाट प्रतिनिधित्व हुने दुई जना -सदस्य
- (ङ) विश्वविद्यालयमा उद्यमशीलता तथा नवप्रवर्तनसम्बन्धी अध्ययन, अध्यापन तथा अनुसन्धानको क्षेत्रमा क्रियाशील दुई जना विज्ञ -सदस्य
- (च) संयोजकले तोकेको औद्योगिक व्यवसाय विकास प्रतिष्ठानको अधिकृत -सदस्य सचिव

बोर्डले आवश्यक ठानेमा उद्योग वाणिज्य क्षेत्रसँग सम्बन्धित छाता सङ्गठनका स्टार्टअप हेर्ने प्रतिनिधि र स्टार्टअप क्षेत्रका विज्ञलाई बोर्डको बैठकमा आमन्त्रण गर्न सक्नेछ।

१२.५. नेपाल स्टार्टअप बोर्डको काम, कर्तव्य र अधिकार: नेपाल स्टार्टअप बोर्डको काम, कर्तव्य र अधिकार देहायवमोजिम हुनेछः

- (क) नीति, कानून एवम् मापदण्ड तर्जुमा तथा परिमार्जन गर्नु परेमा मन्त्रालयमा सिफारिस गर्ने;
- (ख) स्टार्टअप उद्यम छनौटको लागि मापदण्ड निर्धारण, सूचना प्रकाशन, उद्यम छनौट तथा सिफारिस गर्ने;
- (ग) नवप्रवर्तन तथा उद्यम संवर्धन केन्द्रको स्थापनाको सहजीकरण एवं गतिप्रदायकको वर्गीकरण तथा प्रमाणीकरण गर्ने;
- (घ) स्टार्टअपलाई अनुशिक्षण गर्न प्रशिक्षकको मापदण्ड र योग्यता निर्धारण गर्ने, प्रशिक्षकको प्रमाणीकरण, प्रत्यायन तथा उत्कृष्ट प्रशिक्षकको वर्गीकरण गर्ने;
- (ङ) प्रदेश सरकार, स्थानीय सरकार, निजीक्षेत्र र प्राज्ञिक संस्थाका स्टार्टअप हेर्ने निकाय र उद्यम संवर्धन केन्द्र, गतिप्रदायक, प्रशिक्षक र अन्य साझेदारहरूको क्षमता अभिवृद्धिका लागि सहजीकरण र समन्वय गर्ने;
- (च) प्राज्ञिक संस्था वा उद्योग व्यवसायसम्बन्धी प्रतिष्ठानलाई गतिप्रदायकको रूपमा कार्य गर्न सहजीकरण एवं प्रोत्साहन गर्ने;
- (छ) नेपाल स्टार्टअप कोषको सञ्चालन एवं स्रोत व्यवस्थापनमा आवश्यक समन्वय गर्ने;

- (ज) स्टार्टअप क्षेत्रको सुविधा एवं सहूलियतसम्बन्धी गुनासो तथा समस्या समाधान गर्ने;
- (झ) स्टार्टअपसम्बन्धी अनुकूल पर्यावरण सञ्चालन गर्न केन्द्रीय निकायका रूपमा कार्य सम्पादन गर्ने;
- (ञ) बोर्डले सम्पादन गरेका काम कारवाहीको बारेमा मन्त्रालयलाई प्रतिवेदन गर्ने।

१३. आर्थिक पक्ष

नेपाल स्टार्टअप कोषमा नेपाल सरकारबाट प्राप्त रकम र अर्थ मन्त्रालयको सहमतिमा वैदेशिक सहयोगबाट प्राप्त रकम रहनेछ। नीतिको कार्यान्वयन गर्नका लागि तीनै तहको सरकारले आआफ्नो कार्यक्षेत्रको लागि बजेट व्यवस्था गर्न सक्नेछन्।

१४. अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

नीतिको कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको लागि सहजता प्रदान गर्न कार्ययोजना बनाइ लागु गरिनेछ। यस नीतिको कार्यान्वयनको अवस्था, अपेक्षित प्रतिफल र उद्देश्यहरू हासिल भए नभएको अनुगमन र मूल्याङ्कन गर्ने जिम्मेवारी उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालयको हुनेछ। अनुगमन र मूल्याङ्कनका लागि सहभागितामूलक अनुगमन प्रणाली अवलम्बन गरिनेछ। यस नीतिको प्रत्येक पाँच वर्षमा पुनरावलोकन गरिनेछ। प्रदेश र स्थानीय तहका स्टार्टअप उद्यमको अनुगमन र मूल्याङ्कन सम्बन्धित प्रदेश र स्थानीय तहबाट समेत गर्न सकिनेछ।

१५. जोखिम

मुलुकको आर्थिक विकासमा स्टार्टअप उद्यमको योगदान महत्त्वपूर्ण भए तापनि कानून तर्जुमा, संशोधन र परिमार्जन, स्टार्टअप पूर्वाधार र पर्यावरणको प्रभावकारिता, सरकारको प्राथमिकता, नेपाल स्टार्टअप कोषमा रकमको प्रत्याभूति, स्टार्टअप कार्यान्वयन अभियानमा प्रभावकारितालगायतका विषयमा ध्यान पुऱ्याउन नसकेमा प्रस्तुत नीति कार्यान्वयनमा जोखिम सिर्जना हुन सक्दछ।

अनुसूची -१

स्टार्टअपसम्बन्धी शब्दावलीको परिभाषा

(क) **स्टार्टअप उद्यम:** वस्तु, सेवा र प्रक्रियाको विकास, उत्पादन, सञ्चालन र वितरणमा नवीन

अन्वेषण एवम् सिर्जनशील सोचको प्रयोग गरी व्यवसायको रूपमा सञ्चालन भएका र स्तरोन्नतिको सम्भावना रहेका उद्यमलाई स्टार्टअप उद्यम भनिन्छ। स्टार्टअप उद्यमले सूचना प्रविधिको उपयोग एवम् सिर्जनशील सोचको प्रयोग भएको उद्यम वा व्यवसायसमेतलाई जनाउँछ। स्टार्टअप उद्यमका देहायबमोजिमका विशेषता हुन्छन्:

- (अ) उद्यम व्यवसाय दर्ता भई दश वर्ष ननाघेको;
- (आ) प्राइभेट फर्म, साझेदारी फर्म, कम्पनी वा सहकारी संस्था उद्योगको रूपमा दर्ता गर्ने निकायमा दर्ता भएको;
- (इ) स्थापना भएपछिको कुनै आर्थिक वर्षमा वार्षिक कारोबार पन्ध्र करोड ननाघेको;
- (ई) विगतको उद्यम व्यवसायसँग नगाभिइ वा नटुक्रिइ नयाँ उद्यम व्यवसाय गरेको;
- (उ) नवीन एवम् सिर्जनशील सोचलाई उद्यम व्यवसायको रूपमा रूपान्तरण गरी तीव्र वृद्धिको सम्भावना भएको।

(ख) **क्राउड फण्डिङ:** कुनै विशेष कार्य वा प्रयोजनको लागि धेरै मानिसहरूसँग थोरै थोरै रकम र छोटो समयको लागि चन्दा वा आर्थिक सहयोगको रूपमा रकम बन्दोबस्त गर्ने कार्यलाई क्राउड फण्डिङ भनिन्छ। यस्तो फण्ड प्रायजसो परिवार, साथीभाइ, उपभोक्ता तथा लगानीकर्ताहरूबाट अनलाइन माध्यमबाट उठाउने गरिन्छ।

(ग) **गतिप्रदायक कार्यक्रम:** व्यवसाय सञ्चालन गरिसकेका स्टार्टअपहरू मध्येबाट भविष्यमा तीव्र वृद्धिको सम्भावना भएका तर हाल रुग्ण अवस्थामा रही न्यून उत्पादन भएका स्टार्टअपहरूलाई आवश्यक पर्ने सबै प्रकारको सहयोग उपलब्ध गराई गतिमान् बनाउने कार्यक्रमहरूलाई जनाउँछ।

(घ) **प्राइभेट इक्विटी फण्ड:** प्राइभेट इक्विटी फण्ड भन्नाले स्टार्टअप उद्यमको उद्देश्य प्राप्तिको लागि सर्वप्रथम स्वपूँजी वा साधारण सेयरमा परिवर्तनीय धितोपत्र वा ऋणको स्वरूप भएको उपकरण (डेब्ट इन्स्ट्रुमेन्ट) वा ऋण वा स्व पूँजीसँग सम्बन्धित अन्य उपकरणमा लगानी गर्ने कोष वा लगानी गर्ने कम्पनीका साझेदारहरूको इच्छाबमोजिम लगानी गर्ने कोष सम्झनु पर्छ। ऋणको स्वरूप भएको उपकरण वा ऋणमा गरिने लगानी रकमको प्रतिशत बोर्डले तोकेबमोजिम हुनेछ।

- (ड) **भेन्चर क्यापिटल फण्ड:** भेन्चर क्यापिटल फण्ड भन्नाले धितोपत्र सूचीकरण नभएका, सञ्चालनको सुरुवाती क्रममा रहेका वा सञ्चालनको प्रक्रिया अगाडि बढिसकेका वा सञ्चालनमा रहेका नवीनतम ज्ञान, सिप र क्षमता भएका वा नयाँ वस्तु, सेवा, प्रविधि वा बौद्धिक सम्पत्तिसँग सम्बन्धित व्यवसाय वा नवीनतम उद्यम व्यवसायलाई सञ्चालन गर्न सेयर स्वामित्व, पुँजी वा ऋणको स्वरूप भएको उपकरण वा ऋण लगानी गर्ने कोपलाई सम्झनु पर्छ। तर ऋणको स्वरूप भएको उपकरण वा ऋणमा गरिने लगानी रकमको प्रतिशत बोर्डले तोकेबमोजिम हुनेछ।
- (च) **उद्यम संवर्धन केन्द्र (Business Incubation Center):** प्रारम्भिक सोचको चरणमा रहेका स्टार्टअपहरूलाई संवर्धन गर्न स्टार्टअप उद्यमीहरूलाई प्रारम्भिक समयमा ल्यावसहितको अत्याधुनिक कार्यस्थल, कानूनी, प्राविधिक, लेखा, वित्तीय, बजार, वस्तु वा सेवाको विकास र बौद्धिक सम्पत्तिलगायतका विषयमा तालिम तथा प्रशिक्षण सेवा सुविधा उपलब्ध गराउने केन्द्रलाई सम्झनुपर्दछ।
- (छ) **मन्त्रालय:** मन्त्रालय भन्नाले उद्योग, वाणिज्य तथा आपूर्ति मन्त्रालय सम्झनुपर्दछ।

अनुसूची- २

स्टार्टअप उद्यम व्यवसायको प्राथमिकताका क्षेत्र

स्टार्टअप उद्यमको रूपमा देहायका उद्यम व्यवसायलाई विशेष प्राथमिकता दिइनेछः

- (क) कृषि, सिँचाई तथा पशुपन्छीमा आधारित उद्यम;
- (ख) उत्पादनमूलक उद्यम;
- (ग) वन (जडीबुटी, वन पैदावार) मा आधारित उद्यम;
- (घ) पर्यटन प्रवर्धन तथा मनोरञ्जन र अतिथि सत्कारसँग सम्बन्धित उद्यम;
- (ङ) विज्ञान, प्रविधि, सञ्चार तथा सूचना प्रविधिमा आधारित उद्यम;
- (च) मानव स्वास्थ्य सेवासँग सम्बन्धित उद्यम;
- (छ) शिक्षा तथा शिक्षण सिकाइसँग सम्बन्धित उद्यम;
- (ज) सहज र सुरक्षित यातायात तथा पारवहन सेवासँग सम्बन्धित उद्यम;
- (झ) पूर्वाधार निर्माण कार्यसँग सम्बन्धित उद्यम;
- (ञ) विद्युतीय सवारी साधन तथा अटोमोबाइलसँग सम्बन्धित उद्यम;
- (ट) परम्परागत तथा ग्रामीण प्रविधिसँग सम्बन्धित उद्यम;
- (ठ) स्थानीय स्रोत तथा साधनमा आधारित उद्यम;
- (ड) सार्वजनिक सेवा प्रवाह, उत्पादन तथा सेवा प्रक्रियामा सुधारसँग सम्बन्धित उद्यम;
- (ढ) खानी तथा खनिजको अनुसन्धान र विकाससँग सम्बन्धित उद्यम;
- (ण) घरायसी वा दैनिक जीवनयापनलाई सरल, सहज, सुरक्षित बनाउन सहयोग पुग्ने प्रकृतिका कार्यसँग सम्बन्धित उद्यम;
- (त) वस्तु वा सेवाको वितरण प्रणालीसँग सम्बन्धित उद्यम;
- (थ) परम्परागत पेसा तथा उद्यमको पुनर्जागरणसँग सम्बन्धित उद्यम;
- (द) खाद्य प्रविधि तथा पोषणसँग सम्बन्धित उद्यम,
- (ध) फोहोरमैला व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित उद्यम;
- (न) मन्त्रालयले तोकेका अन्य उद्यम।

